

સુન્દરમ્

(જન્મ : 22-3-1908, અવસાન : 13-10-1991)

ત્રિભુવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ લુહાર, ‘સુન્દરમ્’. ભરૂચ પાસેનું મિયામાતર ગામ તેમનું વતન છે. પુડુચેરીના શ્રી અરવિંદ આશ્રમમાં નિવાસ કર્યા પછી પૂર્ણયોગના સાધક તરીકે જીવન વિતાવ્યું હતું. ગુજરાતી ભાષાના ઉત્તમ કવિઓમાં સુન્દરમ્નું આદરભર્યું સ્થાન છે. ‘કોયા ભગતની કડવી વાણી’, ‘કાવ્યમંગલા’, ‘વસુધા’, ‘યાત્રા’, ‘વરદા’ વગેરે તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે. તેમની આરંભની કવિતામાં વાસ્તવ દર્શન અને ગાંધીયુગીન ભાવનાઓ પ્રગટ થાય છે, તો ઉત્તરકાલીન કવિતામાં શ્રી અરવિંદનો પ્રભાવ વરતાય છે. કવિતા ઉપરાંત નવલિકા, નાટક, નિબંધ, પ્રવાસ, વિવેચન વગેરે ક્ષેત્રે તેમનું નોંધપાત્ર પ્રદાન છે. તેમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક તથા દિલ્લી સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કારથી પુરસ્કૃત કરવામાં આવેલા છે.

‘ગુર્જરીના ગૃહકુંજે’ કાવ્ય ‘વસુધા’ સંગ્રહમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યમાં પોતાની જન્મભૂમિ પ્રત્યેનો અપાર પ્રેમ વ્યક્ત થયો છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પણ કહેવાયું છે - ‘જનની, જન્મભૂમિ સ્વર્ગાદપિ ગરિયસિ, એટલે કે જનની અને જન્મભૂમિ સ્વર્ગથી પણ ચડિયાતી છે. પહેલી વાર જ્યાં આંખ ખોલી, પહેલી વાર જ્યાં પગલીઓ પાડી, પહેલી વાર યૌવનનો ઉછાળ જ્યાં અનુભવ્યો, એ ઘર-પ્રદેશ સતત કાવ્યનાયકના મનમાં ગુંજ્યા કરે છે. આ એ ઘર-પ્રદેશ છે જ્યાં અનેક ઋતુઓ પસાર કરી, ડુંગરો-ખેતરોમાં ભમ્યા, નદીઓમાં નાહ્યા, અનેક સુખ-દુઃખ મળ્યાં ને માટે જ આખી દુનિયા ભમ્યા પણ પોતાના ઘરને, પોતાની જન્મભૂમિને ક્યારેય ભૂલ્યાં નહિ એ આ કાવ્યનો મુખ્ય ભાવ છે.

ગુર્જરીના ગૃહકુંજે અમારું જીવન ગુંજે ગુંજે, ગુર્જરીના...

આંખ અમારી ખૂલી અહીં પહેલી

પગલી ભરી અહીં પહેલી

અહીં અમારાં યૌવન કેરી વાદળીઓ વરસેલી... ગુર્જરીના

અહીં શિયાળે તાપ્યાં સગડી

કોકિલ સૂણી વસંતે

અષાઢનાં ઘનગર્જન ઝીલ્યાં રણઝણતાં ઉરતંતે... ગુર્જરીના

અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં,

ડુંગરમાં કોતરમાં

નદીઓમાં નાહ્યાં આળોટ્યાં કુદરત પાનેતરમાં... ગુર્જરીના

અહીં અમારાં તન ધન અર્પ્યાં,

પૌરુષ પ્રાણ સમર્પ્યાં

વિશ્વ વાડીને સુફલિત કરવા નસનસથી રસ અર્પ્યાં... ગુર્જરીના

અમે અહીં રોયાં કલ્લોલ્યાં

અહીં ઊઠ્યાં પછડાયાં

જીવનજંગે જગત ભમ્યા પણ વિસર્યાં નહિ ગૃહમાયા... ગુર્જરીના

(‘વસુધા’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી / શબ્દાર્થ

કોકિલ નરકોયલ; ઘનગર્જન વાદળની ગર્જના; ઉરતંતે હૃદયના તાંતણે; કોતર નદીના પ્રવાહથી બનેલો ઊંડો પહોળો ખાડો કે બખોલ; પૌરુષ પુરુષાતન; સુફલિત ફળદ્રુપ, સારા ફળવાળું; વિસરવું ભૂલી જવું; ગૃહમાયા ઘરની માયા, ઘરની લાગણી; પાનેતર પરણતી વખતે કન્યાને પહેરવાનું વસ્ત્ર

વિરુદ્ધાર્થી

ખુલ્લું બંધ; પહેલી છેલ્લી

સ્વાધ્યાય

1. પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો :

- (1) ‘ગુર્જરીના ગૃહકુંજે’ કાવ્યમાં કવિને કેવો અનુભવ - નથી થયો ?
(A) વસંતમાં કોકિલનો ટહુકો સાંભળ્યો છે. (B) પહેલી પગલી અહીંથી જ ભરી હતી.
(C) ભર ઉનાળે તાપ્યાં અહીં સગડીએ (D) અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં
- (2) ‘આંખ અમારી ખૂલી અહીં પહેલી’ કહીને કવિ શું કહેવા માગે છે ?
(A) જન્મથી આંખ બંધ હતી (B) હવે મોટા થયા એટલે આંખ ખૂલી
(C) બધું જ દેખાવા લાગ્યું (D) અહીં જ જન્મ થયો હતો
- (3) જીવનની સફળતા-નિષ્ફળતાનો ઉલ્લેખ ક્યાં જોવા મળે છે ?
(A) અમે ભમ્યાં અહીંના ખેતરમાં (B) અહીં શિયાળે તાપ્યાં સગડીએ
(C) જીવનજંગે જગત ભમ્યાં (D) કોકિલ સૂણી વસંતે
- (4) જીવનરૂપી યુદ્ધમાં કવિ ક્યાં ભમ્યા હતા ?
(A) ભારતમાં (B) ગુજરાતમાં (C) જંગલમાં (D) જગતમાં

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યોમાં ઉત્તર લખો :

- (1) પ્રારંભના જીવન માટેનો કવિનો અનુભવ શો હતો ?
- (2) કવિનો વતનપ્રેમ કાવ્યના આધારે વર્ણવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના સાત-આઠ લીટીમાં ઉત્તર લખો :

- (1) તમારા બાળપણનો એકાદ અનુભવ તમારા શબ્દોમાં લખો.
- (2) કાવ્યને આધારે ગુજરાતનું ગૌરવ દર્શાવતા મુદ્દા લખો.

4. નીચેની કાવ્યપંક્તિ સમજાવો :

આંખ અમારી ખૂલી અહીં પહેલી
પગલી ભરી અહીં પહેલી
અહીં અમારાં યૌવન કેરી વાદળીઓ વરસેલી.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- આ કાવ્યનું ગાન કરો.
- તમારી દૃષ્ટિએ ગુજરાત કેવી છે તે ગદ્ય/પદ્ય સ્વરૂપે લખો.
- ગુજરાતનાં જે સંતાનોએ પોતાનાં કાર્યો દ્વારા જગતમાં ગુજરાતનું નામ ઉજાવળ કર્યું હોય એવી દસ વ્યક્તિઓની જીવનઝાંખીનો હસ્તલિખિત અંક જૂથમાં બનાવો.
- ગુજરાત ગૌરવનાં ગીતો મેળવી એનો અંક બનાવો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

● કાવ્યની ધ્રુવ પંક્તિમાં વપરાયેલ ‘ગૃહ કુંજે’ શબ્દ અને તેની સાથે થયેલ ‘ગુંજે’, ‘ગુંજે’નું પુનરાવર્તન કાવ્યને લય અને માધુર્ય બક્ષે છે. વળી કાવ્યને આકર્ષક લઢણ-રાગ આપે છે.

● ‘નદીઓમાં... કુદરત પાનેતરમાં’

પાનેતર નવવધૂનો પોશાક છે. આ ‘પાનેતર’ શબ્દ કવિએ પ્રકૃતિ માટે વાપરી એના પૂર્ણ સૌંદર્યને એક જ શબ્દે આલેખી દીધું છે તે સમજો.

● કવિએ ગૃહકુંજ, ઘનગર્જન, ઉરતંતુ, વિશ્વવાડી, જીવનજંગ જેવા સમાસોથી કાવ્યતાર વણી કાવ્યપોત તૈયાર કર્યું છે, જે થકી કાવ્ય વધુ ભાવવાહી અને અસરકારક બન્યું છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

ગુજરાતનું ગૌરવ કરતી આ જાણીતી રચનામાં વતનપ્રેમનું પ્રાગટ્ય ગ્રામ પરિવેશ અને કુદરતી તત્ત્વો સાથે જોડાઈને ખૂબ સાહજિક શૈલીમાં થયું છે. રાગ કાફીમાં આ કાવ્ય સ્વરબદ્ધ થયેલું છે.

વતનપ્રેમનો મહિમા વિશેષ છે. જ્યાં તમે જન્મ્યા, મોટા થયા અને જીવનજંગે ઝઝૂમ્યા હો તે ધરતી સાથેનો નાતો અતૂટ હોય છે, તે વાત વિદ્યાર્થીઓને કાવ્યમાં વર્ણવેલી પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડીને રસપ્રદ રીતે સમજાવવી.

સમગ્ર ગુજરાત એ આપણું ઘર છે એવી ભાવના વિકસે તે માટે મારા-તારાનો ભેદભાવ, વિસ્તારના કે જ્ઞાતિના વાડામાં ન બંધાતાં સમગ્ર ગુજરાતના વિકાસનો વિચાર કરવો તે અત્યંત અનિવાર્ય છે તે જણાવવું.

ગ્રામજીવન મનુષ્યને પૂર્ણતા બક્ષે છે તે વાત ‘વરસાદ તમારી રાહ જુએ છે’ (રઘુવીર ચૌધરી) જેવી કૃતિઓના વાચન દ્વારા સમજાવવી.

આ કાવ્યમાં વતનમાં માત્ર ગુજરાત નહિ, ભારત નહિ પણ વૈશ્વિક કુટુંબની ભાવના પણ સુપેરે પ્રગટ થઈ છે, જે આ પંક્તિ દ્વારા સમજાવવું : ‘વિશ્વવાડીને સુફલિત કરવા નસનસથી રસ અર્પ્યા...’ ઘરનાં આંગણાથી વિશ્વ સુધીની વિસ્તારયાત્રા સ્પષ્ટ કરવી.

